

у директној комуникацији са *сриједом људскос̄тии*: „Тако је прекривена укупност те традиције у којој су сви њени видљиви облици управо оно што у даном наводу нису – цјелина која извире из најдубље сриједи људскости. Да би садржаји те традиције били схваћени, потребно је у њима познати њихов темељ – свједочење да нема бога до Бога и свједочење да је Хвал Његов послани” (222). Дозиђивање и преграђивање темељи се на стубовима ислама. Нема разумевања шупе без разумевања Бога. Андрић, агностик, то није схватао. Гледао је шупу и ништа није разумео, јер није у њој видео Бога (130).

Биџка за њрошлос̄т обилује и свим важнијим пратећим мотивима из истог репертоара, као што је Његошева геноцидност, српство Меше Селимовића и велики број других контроверзи које су хипертрофирале током читавог трајања приказаног Андрићевог оспоравања. Милутиновићева књига отуда је мала енциклопедија, уџбеник „антиандрићевства”, који ће, осим предочене интелектуалне поуке и забаве, пружити информације о свим недоумицама везаним за назначени проблем, распрострањеним и брижно његованим у најразличитијим врстама текстова и јавних иступа. По важности теме, ауторовој акрибији и снази његове аргументације, врсном хумору и бриљантном стилу, *Биџка за њрошлос̄т* иде у ред најзначајнијих полемичких књига исписаних на српском језику, негдје између *Часа аналџомије* Данила Киша и *Духа самојорицања* Мила Ломпара; и она ће несумњиво у потпуности промијенити даљи ток расправе о Андрићу и муслиманима, иако разлог за расправу након ње више не постоји, уколико га је икада и било.

Др Владан С. БАЈЧЕТА

научни сарадник

Институт за књижевност и уметност, Београд

bajcet@yahoo.com

ЛИРСКА ПРЕДСТАВА СВЕТА, ОВДЕ И ДАНАС

Гордана Ђилас, *Свакидашњи хлеб*, Удружење за очување баштине Дијак, Прибој 2018

Књига песама *Свакидашњи хлеб* Гордане Ђилас јесте њена десета песничка књига, што намеће обавезу да се тим поводом представи читаво њено песништво.

Читајући књиге Гордане Ђилас подсетио сам се Шопенхауерове препоруке да поезију не треба да пишу млади људи, већ искључиво они песници који поседују извесно животно искуство, тачније емоције, које

је и Бодлер сматрао пожељним и потребним, јер емоције продубљују и доживљај и захват света око нас.

Наиме, прве две књиге Гордане Ђилас *Пред огледалом* (1985) и *Госћодине, ѓосћодине* (1989), исписане су сведеним стихом, усредсређеним на језичко стабилизовање слике, слутње, стања или констатације на којој најчешће почива цела песма (Михајло Пантић). Заправо, на тај се начин ствара или отвара простор и време за завршну поенту у виду медитација. У оквиру садржајне очекиване дисперзије дочарани су свет и тескоба неснађених, супротстављених и опречних, али и дубина памћења и кроз вечите митолошке и библијске појмове, и кроз легенде и историјске ликове, као и кроз фантазмагоричне снопхвате.

Већ наредна песничка књига, *Царски врћи* (1996), доноси извесне промене, нарочито на плану песничког поступка, који се огледа у конзистентним и све дужим песмама, наративним (Бојана Стојановић Пантовић), са својим током и необичним активним учешћем песникињиног гласа као вештог предводника и проводника песама. Обе издвојене особености, што је посебно важно, остаће и постаће spojнички атрибут будућег песникињиног хода.

Следи књига *Звезда јуџа* (2002), у којој се песникиња самоодредила као песникиња лирске деривације или, друкчије, а слично, као песник овлдааног и освешћеног искуства (Михајло Пантић), сећања и емоција, што асоцијативно удружује Шопенхауерова и Бодлерова промишљања. А што се садржаја песничког текста тиче, илустративне су поједине њене кључне речи или контрасти, као што су сенке, празнина, смрт, пролазност, изгубљеност, усамљеност, које ће пратити читав њен песнички опус. А песнички глас, истовремено је и исповедан и експресиван, меланхоличан и рефлексиван, усамљенички и емотиван (Драгана Белеслијин). Такође, присутан је и све дубљи процес самоспознаје (Николај Берђајев).

Пета књига, *Усјууина сџаница* (2005), је заправо још један корак приближавања ка тријасу песнички вредних књига – *Учишјељ сећања* (2009), *Сећање које се није догодило* (2011) и *Друге сџвари* (2012). Наиме, што је песма постајала дужа, и асоцијативност је бивала све учесталија и умреженија, све оправданија и осмишљенија, а језик све слободнији и медитативнији. Песникиња зачиње песму било где и било кад, са могућностима даљег укрштања и поентирања, и довођења сопота песме у близак додир са темама пролазности, усамљености и двострукости свега око нас, увек успостављајући извесну увезаност и уланчаност са постојећим, иако су пукотине између песникиње и њене (не)стварности све веће односно све експресивније и емотивније, што наликује Флоберовој зачудности величином бездана између људи понаособ, као и између јединке и превртљивог окружења.

Књиге *Учишјељ сећања* и *Сећање које се није догодило* садрже појам „сећања”, због чега се стиче утисак да су обе стишане, промишљене,

меланхоличне, организоване, али и писане са извесне и данас неочекиване дистанце, а што и јесу. Наиме, као да су књиге писане гледајући кроз прозор на свет који (не)постоји или као да песникиња кроз замагљено стакло посматра саму себе, као на пример, у песми „Лице” (из књиге *Сећање које се није догодило*) – „Приљубљено лице избличује стакло / На које се ослања. Хладноћа начас / Пријатна прелази у лепљиво осећање / Туге”, што је слика која представља одраз основне емоционалне интонације читаве књиге.

Присуство поменуте дистанце сама песникиња исповедно признаје, што се може протумачити и као парадигма њеног става према свету, према окружењу које се не баш вртоглаво мења и претвара, према стварности која то одавно није, према другом делу себе са којим се више не може успоставити комуникација која, пре свега, подразумева разумевање.

Дакле, важно је рећи да је песникиња „одвојена од дневних вртоглавица и буке”, од „света постављеног наглавачке”, али да значајне дистанце која оличава битну удаљеност, ипак, нема, јер песникињине дијалогне и исповести, исписане у првом и трећем лицу, испуњавају „ненаметљиви мудри коментари”, што је уочила Лидија Мустеданагић, али и искрена осећања, која су и суштинско обележје ове песничке књиге.

У овим двома књигама имали смо прилику да спознамо још једну карактеристику поезије Гордане Ђилас. Наиме, иако је привидно привилегован амбијент песме, њена тиха меланхолично-сетна пребојеност, осмишљени контрасти са превагом мрака, затим, тек срамежљиви наговештаји могућих токова песме, ипак у већини песама, из њене позадине, из њених рамова и дубине акварела, спорадично излази на видело љубав човека и жене која обележава читаву књигу као семантички стожер, која је и њено прво и завршно слово, њена соха суштине, њено упорно извориште, које је као Прво омогућило и створило сав тај Други свет усамљености, отуђења, спознаје безначајности, залудности, ефемерности, страха и хладноће, „безвољности и апатије”. Тај однос Првог и Другог, жене и човека, осаме и окружења, живота и животарења, компромиса и слободе избора, бити и не бити, илуструју завршни стихови песме „Тескоба”, из књиге *Сећање које се није догодило*: „Тако немилосрдно препуштена / Сама себи / Наспрам стварности / тебе”.

И у песничкој књизи *Друге сивари* уочава се доследан наставак већ означених књижевних атрибута и поступака, дајући све више простора необичној моћи наслуђивања („Само у слутњи постајемо део оног / Са чиме желимо да се спојимо”), као посебном стваралачком квалитету, не лишавајући се контакта са реалитетом који и јесте и није, али и тежећи све дубљој интроспекцији и личној перспективи, уз све значајније наслаге емоционалног кроз песникињин особени свет сећања („Да ли си тај који се сећа / Или си онај који је заувек остао / Тамо где ти се то догодило”) и чекања („Од тог буђења / И зебем, окружена тамом /

Између два света и чекам”). У поменутој књизи уочавамо и помињане граничне и рубне конотације, које су подложне потенцијалним „преображајима”, што довољно илуструје и појава симбола моста који у стварности (не)постоји, као и симбол невидљивости. И даље је епицентрално постављена усамљеност као парадигма слободе, што и јесте важећа констатација за усамљеност песникиње Гордане Ђилас, чију оправданост препознајемо у Шопенхауеровој промисли: „Бити свој може само онај ко је сам. Човек је слободан само кад је сам. Ко не изабере самоћу, није изабрао ни слободу.”

Из ове тријаде књиге истичу као лирско и промишљено плетиво и наредне две књиге песама Гордане Ђилас. Њихов квалитет препознали су и чланови жирија књижевних награда (*Учишће сећања* – Печат вароши сремскокарловачке, *Сећање које се није догодило* – „Милица Стојадиновић Српкиња”, *Север, удаљен звук* – „Раде Драинац”).

У лирском ткању књиге *Север, удаљен звук* (2015) своје сопоте – честице појмљивог, свакодневног живота, песникиња успева да „крз Реч прерасте наше овоземаљске границе, и да изнова дотакне космичку упитаност која је за човека, од његовог постања, била константна, опсесивна загонетка” (Јованка Вукановић). Као и до бинарног односа присуство/одсуство, могуће/стварно, прошло/недогођено, запамћено/нестварно, што и чини одлику свесности човекове двојности. И не само човекове. Посебна је представа бића љубави, која је невидљива, иако није реткост. Која је остварљива, али јој се не могу докучити границе и могућности. Која је, још једном потврђује песникиња, и највећи степен слободе, али и ослобађање од самоће и празнине, одомаћене у нашим условима, али и са знацима присуства слободе и у њима.

Симбол „севера” се, иначе, преноси у уводну песму дводелне књиге *Свакидашњи хлеб*, наглашавајући њену доследност досадашњем песничком поступку, што је аутор поговора Јован Пејчић прогласио „одражавањем метафизичке нарави уметничке креације”, који је уз то значењски вишеслојан и нарочито обogaћен игривим медитацијама, што је белег и најновије песничке књиге Гордане Ђилас.

Дакле, наставак зачетних мотива, у првом делу књиге ословљеном „О врту и његовим вртларима”, и њихов стишани обрт са продуженим ехом, продужава се ка духовним и надреалним вредностима. У дијалогу, чешће са биљним и ређе са животињским специјама, песникиња успоставља контакт са другим сферама човековог постојања и упирања да се достигну више вредности, нарочито метафизичке. У том односу, биљне врсте оживљавају, у пуном смислу живота. Персонификација, посебно, омогућава даљи значењски размештај или премештај садржајног упоришта. Песма „Капи од руже” представља оживотворење цвета са набојем симбола, који се не разликује превише од човека и његове коби („Ружа је најосетљивији део света / Њен цвет и бодље сведоче о вечном рату

добра и зла / Између њених латица измичу надања и радост”). У истој песми су и песникињине сентенце које се односе и на човека и на ружу: „Пусти све да оде јер све што одлази / Враћа се неком другом... Јер долази само оно што треба да дође // Има ствари које се не смеју дирати / И људи који се не смеју миловати”.

И у овом делу књиге трају стања и емоције као што су сећања, самоћа, страх и жеља да се десе промене, уз стално одстојање (читај – размак) – „И од себе и од света”. Посебно су убедљиве сликовите асоцијације птица са одласцима, које представљају степеништа. И капи кише сведоче изгубљеност, празнину, али и измене оних којих нису свесни да се преображавају, чак и када се нужно зна да после промена, иако неочекиваних или случајних, великих или малих, никада више неће бити као пре промена, што се односи и на све нас – песнике и читаоце („Тек ће неочекиване капи кише / Од којих ће се нека наћи и на лицу / Изгубљеног шетача / Личити на преображај после којег ништа више / Неће бити исто // Тако и ми у једном трену бивамо дотакнути / А да то никада не сазнамо” – песма „Слутња воде”).

На овакав се начин сталног једва приметног кретања, и песме и песникиње, читалац осећа у сталном двојству свега и свачега (не само два света – унутрашњег и спољњег), и у неочекиваним, надреалним и духовним нивоима и слојевима, који успевају да остваре сталан и континуиран дијалог и између свих песама и емоција које песник не жели и не може више да сакрије, чинећи своје песме све отворенијим. И све заводљивијим, благодарећи учесталим значењским обртима, сликама, емоцијама и сентенцама. Посебност је што песникиња осећа да између тих светова нема јасних граница. Тешко је појединцу да се оријентише у којем се од њих налази и/или проналази.

Други део књиге, ословљен као и сама књига – „Свакидашњи хлеб” – доноси необично згуснут свет емоција. Песма „Кад срце умре” правда Бодлерова промишљања („Кад умре срце све што видиш постаје привид и таштина”). Затим, садржај песничког текста чине живот као онтолошка категорија (у смислу Аристотеловог ширег тумачења онтологије у оквиру метафизике), као и одраније присутна бића љубави из песникињиног окружења, и нарочито саме песме, у којој песникиња пева о себи.

У оваквим околностима медитације су ефектније, посебно у све дужим песамама (на пример, „Та песма беше цела историја”, „Кад срце умре”, „Брижној мени, мајко света”, „Спомен путовања”), који песникињиним песничким пружају друге могућности када је у питању исписивање, односно изливање сопства на папир.

Зарад адекватне представе песникињиних медитација, емотивних и исповедних, dostatно је издвојити поједине сентенце на тему песме и односа песме и песникиње: „познаје ме откад постоји” (песма „Спомен путовања”), „Између мене и ње се као / Невидљива копрена сместио

живот”, „Она је сигурно мудрија од живота / Њега умет да преварим, а њу не / Она зна ко сам ја” (песма „Та песма беше цела историја”), „Она не стишава вечну побуну у мени, / Отпор и непристајање... Песма се дозива нечим много вишим / Понекад и сама дође // Песма долази у неким данима / Свакоме од нас, треба је препознати // Далеко од срца бивам сваки пут / Када њоме покушавам / Нешто да сакријем” (песма „Далеко од срца”).

Доследно одржање наративног исказа, уочљивог у већ цитираним стиховима, погодно је за учесталије медитације, које, ра разлику од ранијих књига, нису само поенте песме већ и њена учесталост – неколико медитација унутар једне песме, што је њен посебан квалитет, али и њен још један значењски трансфер у друга значењска и садржајна одређења, која одражавају песникињино несналажење у оквиру једног од понуђених и могућих светова.

И на крају, још једном да подсетимо на спојницу Шопенхауерових и Бодлерових промишљања кроз извесне условљености и релативности, од појединца до појединца, на пример у песми „Небрањени простор”, у којој нам песникиња нуди једну од њених тајни сагледавања света и живота: „Чини се да је довољно што знамо / Да постоји, али на зачараним стварима / Не почива свет / Коначно, он је дат само нама / А ако га други не види / За њега не постоји”.

Александар Б. ЛАКОВИЋ

ЕСЕЈИ У ОДБРАНУ ПРАВА НА ПРАВО

Владимир Лепосавић, *Ухваћени у вршењу својих њрава*, Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори – Јасен, Подгорица – Београд 2017

Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, у сарадњи са издавачком кућом Јасен, прошле, 2017. године, објавила је за црногорске прилике ријетку књигу, коју је, по свему судећи, написао риједак аутор. Наиме, књигу под помало сатиричним насловом *Ухваћени у вршењу својих њрава*, која представља „тематску збирку есеја”, написао је Владимир Лепосавић, доктор правних наука.

На нешто више од двије стотине страница Владимир Лепосавић је отворио за правнике велики број питања и недоумица (посебно оних која се тичу људских права – од којих је један, знатан дио, рекао бих, био превасходно у правној доктрини и пракси препознат као природно право човјека), доумио и конкретизовао елементе опште детерминације – „људска права”, зналачки зашао у позитивна уставноправна питања и